Степан Петрович Корнієнко йшов додому з уряду, з канцелярії в губернському місті N. Хоч місто N було і в північно-східній Великоросії, але вже і в його давно зазирнула весна, давно прогнала сніги, повисушувала калюжі та багна і наробила замість їх багато пилу по вулицях. Це останнє дуже не подобалося Степанові Петровичеві: поки перейшов він додому, його рот, ніс, уха були повні того поганого сірого пилу. Степан Петрович і так натомився за своїми офіціальними паперами, а тут іще цей пил! Хочби швидше в хату та вмитися!

Ось нарешті той провулок: де він живе, ось і будинок майора, Путилова, що в його Степан Петрович наймає квартиру. Звісно, краще було б не наймати її, а мати свій власний будинок; але ж Степан Петрович чоловік ще молодий (37-й рік йому), та й ранг його невеликий: тільки "столоначальник" канцелярії, та й годі. Ну, а як же його в таких літах і за таким рангом придбаєш будинка? Треба ще послужити!

Але квартира в його непогана: кабінет (у йому він і спить), їдальня та вітальня, ще й хатинка про слугу. Степан Петрович думає, що чоловік має потребу робити, їсти, відпочивати,— ну, й чужу людину іноді в себе привітати. Ті всі вимоги і вдовольняє його квартира.

Він підійшов до великого будинку, де він має свої "парадні" двері з блискучою мідяною табличкою, і подзвонив. Високий рудий слуга відчинив йому. Степан Петрович був чоловік одинокий, тим і не мав потреби наймати інших слуг. Іван скинув з його пальто, і Степан Петрович пройшов у свій кабінет, коротко звелівши:

— Вмиватись!

Холодна вода одволожила обличчя Степанові Петровичеві і мов трохи зняла з його втоми. Він почував вже себе зовсім гарно, стоячи перед свічадом та розчісуючи своє коротке темне волосся та чорну невелику бороду, що так гарно облямовувала його повне обличчя.

Обличчя було чепурне й поважне — таке саме, яке повинно бути обличчя в людини, що має стати чимсь більшим в урядовій ієрархії, ніж тепер є.

Розчесавшись, Степан Петрович надів на сее легеньку літню одежу і вийшов у їдальню. Степан Петрович не полюбляв обідати між людьми, тим завсігди обідав дома сам. Стіл уже був застелений білим обрусом, і на йому парувала гаряча смачна юшка. Харчується Степан Петрович у господаря домового і — можна сказати — має харч дуже добрий.

У смак виїв Степан Петрович першу тарілку юшки і вже насипав другу, як зненацька вдоволено всміхнувся. Йому згадалося те, що сьогодні трапилось у канцелярії. Чудні, їй-бо, люди є на світі! А ще "правитель канцелярії"! Схотів сам написати важливий папір офіціальний і забув підвести статті закону.

— Нате,— каже,— Степане Петровичу, звеліть переписати! Глянув — аж там таке!..

— Насмілююсь зауважити,— каже Степан Петрович,— тут проминуто...

— Що? — питає.

— А от,— статті закону тут не підведено...

— Які?

— Та ось,— і розказав йому все. Збентежився, аж засоромився, бідолашний...

— Ах, ваша правда! — каже. А ще "правитель канцелярії"!

І Степан Петрович, згадуючи все те, знов засміявся тихим удоволеним сміхом. Він би краще міг упорядкувати канцелярію. Та одно його лихо: не дають йому поступатися наперед так швидко, як йому хочеться і як він заробляє. А все тому, що він колись був "штрахований".

Еге, Степан Петрович справді був "штрахований". Шістнадцять років уже минуло, як він поневолі приїхав сюди. Йому не було тоді ще й двадцятьох років,— не дали й університету скінчити. А за що? Звісно, він був такий нерозумний, що міг уганяти за тією мрією, але ж можна було його й помилувати — він ще такий молодий тоді був, та й що він зробив?.. Сім років тут жив бог зна як, аж поки, нарешті, дозволено йому взяти уряд. З того часу вже полегшало, хоч він тоді ще поривався їхати відціль додому. Але цього ще тоді не дозволено було. Ну, потім і цю заборону скасовано, та тоді вже сам він не схотів. Не варто було, бо тут краще було зостатися: всі ті мрії розпорошилися, як од вітру полова, а уряд, "служба" зосталися,— це ж не дурничка, бо цього не швидко знайдеш по інших місцях — поткнися лиш! Та хіба не однаково, де "служити"– чи тут, чи дома, в Харкові ? Ну, але все ж, здається йому, та історія, його минуле, й досі не дає йому вільно поступатися вперед.

Усім давно вже зник у Степана Петровича з обличчя: він не любив згадувати про це, бо після цієї згадки завсіди було йому... оповивало його щось таке — чи то пересердя на себе самого, чи нудьга, сум якийсь... І чого й нащо той сум? Цього Степан Петрович зрозуміти не міг, та навіть не хотів про це й думати, бо завсігди... А, цур йому...

— Іване! Забирай!

Степан Петрович устав з-за столу і пішов до кабінету. Там любить він одпочити по обіді на м'якій канапці,— її він на те саме й купив. Так гарно: все тіло обніма тепло, впокій. Гарно куняти!

Але цього разу Степан Петрович чогось не куняв. Якийсь надзвичайний невпокій обнімав його. Відкіля це він? Це все ті прокляті

згадки! Вони не дають йому спокою. А нащо вони? Він їх давно не бажає, не хоче. Він уже давно помурував мур проміждо тим, що було, і тим, що єсть. Здавалося, що мур цей досить високий. Але ж, мабуть,— ні, бо те, що було, не хоче забуватися. Все гірке не швидко забувається, а воно — правди ніде сховати — таки гірке було! Але ж мусить же воно колись забутися!

Запевне мусить! Якби все пам'ятати, чого за життя зазнаєш, то...

Ні, зовсім розійшовся сон.

Він знайшов книгу, розгорнув і почав читати лежачи.

Це був якийсь юридичний трактат — Степан Петрович цікавиться юридичними питаннями (він був би юристом, якби скінчив університета). Але ж книгу писано такою важкою мовою, а по обіді голова так погано робить... Степан Петрович перегорнув одну картку, другу, а потім і не помітив, як книга тихо впала з рук на канапу, а сам він заснув спокійно, солодко...

Як прокинувся Степан Петрович, то вже смеркалося.

— Ото заспавсь! — подумав він і скочив з канапи. Він згадав, що взяв з канцелярії додому роботу — треба самому розплутати дуже поплутану справу. А проспав аж он поки!

— Іване! Вмиватись! Чаю!

Нашвидко вмившись, він залюбки випив три склянки чаю з цитриною й сів до свого столу в кабінеті.

Надворі було вже зовсім темно, і видко було, як зірки мигтіли крізь вікна. Але Степан Петрович не мав часу на їх дивиться. Він підсунув

лампу ближче до себе, розгорнув папери й почав читати. Іноді дещо записував олівцем, іноді мурмотав собі під ніс.

— Хитра шельма! Бач, як підводить!

І знов починав читати, потім дещо писати. Так збігав час, і Степан Петрович і не помітив, як проминуло годин зо дві. Аж тоді помітив, як у його трохи заболіла спина. Він випростався, потягся. Засидівсь як! Устав і підійшов до вікна.

Справді те було чи то тільки так здалося Степанові Петровичеві,— але од вікна мов дихнуло на його щось. Він штовхнув вікно рукою,— воно відчинилося. Запашне весняне повітря обняло всього Степана Петровича, пройняло йому груди; тихе зоряне н'ебо глянуло на його з високої високості. У цій далекій од міського осередку вулиці не чуть ні гомону, ні гуркоту від повозів. Тихо, гарно...

Степан Петрович забув про свою роботу. Він стояв і впивався диханням ласкавої весняної ночі. І в грудях у його зробилося так гарно... Зовсім було б гарно, якби щось не защеміло там, у грудях таки ж...

Тихії зорі... Попід вікнами квітник, а в йому два-три дерева — яблуня та вишні. Вони цвіли білим цвітом, і той цвіт здавався таким гарним при світі від тихих зір. І чого це він здається таким гарним? Біле, та й годі, а гарне!..

Серед тихої ночі озвався спів. Степан Петрович пізнав співця. Це син сусідин — десь у Петербурзі співати вчиться, а тепер додому приїхав. Він часто співа й співа гарно. Мабуть, і в його в хаті відчинено вікно, бо голос долинає зовсім чисто й виразно. Слів Степан Петрович не розбирав, але голос у пісні гарний. Ось уже й замовк. Якби ще? Степанові Петровичеві так чомусь схотілося співу — він сам заспівав би, якби не одвик уже давно. Тепер уже нема хіті самому співати. А послухати хочеться. Знову почина. Це — відомий романс. Степан

Петрович не любить таких річей. Самі вихиляси та викрутаси — більше нічого. Ну, дяка богові — кинув недоспівавши.

Степан Петрович уже хотів був одійти од вікна, але зоставсь. Високо-високо знявся чистий голос. Одна нота, друга, третя... Що це? Знайоме щось, дуже знайоме і дуже гарне...

Ой п'є Байда мед-горілку

Та не день, не нічку, та не годиночку...

Ой, що це? Мов іскра вогнева пронизала йому все тіло. Байда! Він знає цю пісню... Так часто співав... Так багато думав... Образ цього Байди так виразно колись малювався йому в думках. Це був героя образ, з тих героїв, що світять ясним світом з далекого темного минулого на сьогочасність і підносять дух у гору.

Прийшов до його цар турецький:

"Ой, що ж ти робиш, Байдо молодецький?"

— "Ой, п'ю, царю"...

Який правдивий образ Козаччини! Він п'є-гуляє — чому не пити й не гуляти? Але ж надходить ворог, і з гультяя робиться герой!..

"Сватай мою дочку та йди царювати!"..

Це вже спокуса!.. Ще давно... Був тихий І тепер... тільки не тут. Був у садку гурт товаришів... і всі співали. Співали й "Байду"... І потім зговорились саме про це, про таку спокусу. І він сказав, що ні одна дівчина могла б йому бути дружиною. І йому тоді згадувались одні карі вкраїнські очі... Де вони тепер?..

"Сватай мою дочку та йди царювати!"...

Не піде Байда царювати, бо не може проміняти свою Україну ну ні на що. Але ж він зна, що йому за те буде! Запевне зна! Та муки за рідний край йому кращі, ніж уся та повага від чужого народу в чужій землі.

Ой як крикне цар турецький

Та на свої слуги, слуги молодецькі...

Ось вона кара! Але ж солодко терпіти її:

Взяли Байду, ізв'язали

Та й за ребро гаком, гаком зачіпали...

Він уже не слухав, не міг слухати. Він обхопив голову руками і стиснув її так, мовби хотів роздавити.Але в туж мить у його все зникло, згинуло з-перед очей. Він забув усе: одна могутня хвиля підхопила його й понесла-полинула без упину...

Як він міг так думати? І так довго думати хоч на одну хвилину забути те, що для цього він, цього — повинен був жити? А він забував це не хвилину і не дві, а роки, роки!..

Але ж не відразу він забув. Він мучився, він сподівався. За віщось — він і досі не зна, за віщо саме — його сюди, одірвано від рідного краю, від сім'ї, ві того. Але він тоді не занепав духом. Він ждав. Чого? А чи він сам знав — чого? Тільки воно повинно було бути таке, що відразу могло б одмінити все. Він ждав, і тяжко було ждати...

Листів він мало мав. Іноді писав батько, але не міг шукати він одповіді на свої пекучі питання. Незабаром і вмер (матері вже давно не

було). Були ще товариші, друзі – люди, що мали з їм однакові думки, однаков надії. Та від їх мало що було: декому не можна було, а дехто… Всяке було! Але ж Корнієнкові з того не легшало і ждати було тяжко, ой, тяжко!

Глухі, невиразні звістки долинули й до його. Він почув про кінець семидесятих років, почув про загальну мовчанку.Були важкі часи… Всім ледве можна було дихати. Здавалося, що все вмирало, ніщо вже не могло жити. Так йому тоді здавалося…

Оттоді вперше ця ганебна думка ввійшла до його в голову. У нас нема сили, щоб досягти свого — нас роздавлять. Ось воно! Він клав на терези на одну шалю наш убогий дух, наші лінощі, зрадництво та нелад, а на другу — могутню взброєну систему. Він важив це, і друга шаля важко й глибоко спускалася додолу. І йому в грудях кипіла тоді злість, лютість на себе самого, на ввесь рідний край та народ за те, що, проживши стільки віків, цей край і цей народ не міг виробити в себе нічого-нічого, опріч безладного, безглуздого отарного духу. О, які це страшні хвилини були й до якого страшного виводу вони довели: надії нема! Ні, більше ще від того! Не тільки надії нема, а навіть і не варто. Не варто, бо все нікчемне, бо ця нікчемність, байдужність, безладність повила весь народ згори аж до споду, і не може бути рятунку. Не варто!

А там уже пішло швидко. Там уже не було ніякого впину…

І йому згадалося, як він сам собі зрікся свого бога, як він собі пообіцявся служити мамоні і як він служив… І він застогнав тяжким, страшним стогнанням.

Той, що про його пісню співають,— мук не злякався, а він? Він проміняв усе за якусь тисячу рублів щорічної плати, продав за…

За шмат гнилої ковбаси

У вас хоч матір попроси,

То віддасте!..

Він оддав! Що ж тепер — він? Як звуть тих людей, що так роблять?

Тепер ніяк не звуть, тепер кажуть, що в його просто погляди відмінилися, та й годі; а колись — що тоді, як звали? Хто так саме зробив — продав матір? Брюховецький! Як звали Брюховецького? Зрадник!

Він скрикнув несамовито, страшно і, простягши руки наперед, трохи не впав додолу. Але він удержавсь. Хитаючись, підійшов до столу, сів...

Він просидів деякий час не рухаючись. Йому було холодно, він трусивсь. Це було не од вікна, бо надворі було тепло...

Так... Зрадник! — І стогнання вихопилося крізь зціплені зуби.

Що йому тепер почати? Зрадника рідний край не прийме. Він не може належати до чужого краю, а свій не може його прийняти.

Що ж він таке? Де він існіє? Він не існіє, він уже вмер. Ось чого було йому холодно! Це був смертельний холод.

Що ж йому робити?

— Що робити? — промовив він голосно і сам злякався свого голосу.— А що зробив Брюховецький? Брюховецький нічого не зробив, бо Брюховецькому зроблено. А йому ніхто нічого не зробить: тепер такого не роблять, роблять? Хіба зрада вже не зрада? О, нехай би зрадників найлютішими муками, нехай би повинен себе скарати...

І він знає що зробити. Треба тільки докінчити те, що почалося. Він уже вмер, але тіло ще живе. Ну, він його покинути...

Він устав холодний, зважливий. Він увесь випростався і вже простяг був руку...

Щось сяйнуло йому перед очима. Ясні зорі світилися високому небі. Тихії зорі!..

Він упав назад на своє місце. Умерти, покинути рідний край – любий, коханий , рідний край! Так хочеться дихати його повітрям , гуляти поглядом по широких степах, так хочеться — о! як хочеться! — віддати себе на роботу рідному краєві, рідному народові! Темний, зопсований цей народ: прибитий, здеморалізований цей край, але що до того? Тепер він вірить в ідею, в її силу. Хіба може ідея не подужати? Хіба може ідею що подужати — централізація там, чи багнет, чи кайдан, чи інквізиція? Все зникає, тільки ідея зостається, тільки вона подужує і тільки їй треба служити. І він хоче їй служити , хоче служити рідному краєві!..

Рідному?.. Чи він же йому рідний? Адже він уже продав шмат гнилої ковбаси, і нема йому прощення.

Невже нема? О, якби було!..

Він скочив і кинувсь до вікна. Там сяли зірки:

На тихії води,

На яснії зорі —

згадалась йому пісня невільницька. І відразу постали над головою верби, повіяло на його степовим вітром і плеснула йому в вічі Дніпрова хвиля... Як підрізаний упав він на вікно і заридав...

Проминув місяць. Швидкий поїзд Курсько– Харково– Азовської залізниці біг на південь. Була ніч. На платформі вагоновій стояв чоловік. Він стояв нерухомо куди линув поїзд,— на південь. Він мало не всю ніч не сходить відсіля. Він жде...

Він порвав з усім, покинув усе і тепер їде віддати своє життя, їде заробити прощення.

І він жде...

А тим часом ніч уже минала. Засіріли тумани. Золотий промінь пронизав їх і облив землю ясним світом. Перед самотнім подорожнім розіслався степ, а серед його здалека маячіло, визираючи з-за верб зелених та садків, якесь село. Тоді оповитий могутнім радісним почуванням він простяг уперед руки; очі йому засяли, а уста палко шепотіли: — Край мій! Любий мій! Україно моя!..

1890.

с. Олексіївка на Харківщині